

tént ezen a területen, és én ennek megfelelően javítottam át a szöveget. Azokat a nézeteket követtem, amelyekkel magam is leginkább egyetérték ebben a témában, még mindig rendkívül hevesen vitatott kérdéskörben (itt is a bibliográfiai esszéhez kell utasítanom az olvasót) – így a formulák viszonylagos állandóságával vagy változékonyságával, az egyes művek strukturális egységével s az Iliász és Odüsszeia költőjének (vagy költőinek) alkotói géniuszával kapcsolatosan.

Mindazonáltal megtartottam néhány ma már „elavult” – jóllehet azért még helytálló – idézetet bizonyos modern szerzőktől, hogy így újra kifejezzem hálámat e szerzők iránt, akik a kezdetekkor hatással voltak gondolkodásomra. Ugyanezen okból ismétlően köszönetemet fejezem ki az első kiadásban említett személyes barátainknak: C. M. Arensbergnek, Nathan Halpernek, Herbert Marcusnak, Martin Ostwaldnak, Friedrich Solmsennek, valamint a néhai Pascal Covicinak és Polányi Károlynak.

Megjegyzés a Homérosz-idézetekhez

A két műből vett idézeteket ének- és sorszám szerint adom meg. Az Iliász énekeit római számokkal, az Odüsszeia énekeit arab számokkal jelöltem, így nem kellett minden egyes idézetnél külön feltüntetnem a művet is.

Első fejezet *Homérosz és a görögök*

„A kritikusok egyetértének abban – írta dr. Johnson –, hogy minden költő közül az epikus művek költője viszi el a pálmát. Mert az epikus költemény oly képességek együttesét feltételezi, melyek külön-külön is elegendőek bármely más irodalmi mű megalkotásához.” Johnson John Miltonra, az angol költőre gondolt, kinek életrajzát e szavakkal fejezte be: „Műve csak azért nem a legnagyobb a hősköltémények közül, mert nem az első.” A legnagyobb dímét örök időkre Homérosz nyerte el, akit a görögök egyszerűen így neveztek: „a költő”.

Valóban, a történelem során egyetlen költő, egyetlen irodalmi személyiség sem játszott az övéhez hasonló szerepet népének életében. Homérosz a görögség kimagasló jelképe volt, kétségbevonhatatlan tekintélynek számított a korai görög történelem kérdéscibében, döntő szerepet játszott a görögök Pantheonjának létrehozásában. Egyszersmind ő volt egész Görögország legkedveltebb és leggyakrabban idézett költője. Platón szerint voltak görögök, akik szilárdan hitték, hogy Homérosz: „Hellász nevelője, s... az emberi dolgok elrendezése és gondozása szempontjából megérdemli, hogy

az ember hozzá forduljon, tanuljon belőle, egész életét szerinte rendezze be, és a szerint éljen...²¹

Aki ilyen idézettel találkozván először pillant bele az Iliásba vagy az Odüsszeiába, az a Bibliához vagy a nagy filozófiai értekezésekhez hasonló műre számít. Ehelyett két hosszú elbeszélő költeményt talál, az egyik a görögök és a trójaiak közötti tízéves háború néhány napját, a másik Odüsszeusz (a rómaiak Ulysses néven ismerték) kalandos hazatértét beszéli el.

„Homérosz” – férfinév, nem az „Anonymus” görög megfelelője. Neve az egyetlen biztos tény, amit a költőről tudunk. Ki volt, hol élt, mikor alkotott művét: e kérdésekre nem tudunk biztos választ adni, miként maguk a görögök sem tudták. A ránk maradt Iliász és Odüsszeia feltehetően nem egy, hanem két ember műve volt. Keletkezésük a görög irodalom létrejöttének – és ennélfogva az európai irodalom kezdeteinek – idejére tehető, akárcsak Hésziodosz műveiré (ez utóbbi Görögország középső részében, Boiótia tartományban élt). A modern tudósok úgy vélekednek, hogy az Iliász biztosan, az Odüsszeia feltehetően nem a görög szárazföldön, hanem az égei-tengeri szigetek egyikén, vagy még keletebbre, a kisázsiai félszigeten (a mai Törökország területén) jött létre. E korai irodalmi alkotásokat az i. e. 750 és 650 közötti időre teszik.

A görögök Homérosz és Hésziodosz korát megelőző hosszú történetére korabeli forrásunk csupán

néhány ezer Lincáris B írásos agyagtábla az i. e. 14–13. századból és a néma tanúk: a régészek által feltárt kövek, cserépedények és fémtárgyak. A leletek és a helynevek alapos vizsgálata arról tanúsodik, hogy a görög (vagy protogörög) nyelvet beszélő, de az írás művészetét még nem ismerő népesség i. e. 2000 táján jelent meg a színen.² Honnan jöttek: még nem eldöntött kérdés. Mintegy ezerötyszáz évvel később, Platón idejében, a Fekete-tenger keleti csücskének közelében fekvő Trebizondtól egészen Franciaország és Líbia földközi-tengeri partjáig mindenfelé megtaláljuk a görögöket, akik ekkoriban körülbelül öt- vagy hatmillió lelkes számlálnak. Ezek a bevándorlók semmilyen értelemben nem voltak első lakói Görögországnak. Még csak nem is a barbár törzsek leigázására törő, magas kultúrájú hódítókként jöttek. A régészek bőséges bizonyítékot találtak arra, hogy a görög kultúra előtt viszonylag fejlett kultúrák léteztek a térségben; némelyik egészen a kőkorig, i. e. 6000-ig nyúlik vissza. Mindent egybevetve az itt lakó népek társadalmi és anyagi fejlettség dolgában jóval felülmúlták az újonnan jötteket. A görög ajkú népesség nem egy tömegben vándorolt be. Nem egyetlen pusztító hordában jött, nem egyetlen menetben vonult keresztül Görögország északi részének nehezen járható hegyes vidékén, nem valamilyen gyarmatosító hadjáratot indított: lassan tartó beszivárgás volt ez, melyet legfeljebb egy-két tömeges áramlás gyorsított fel.³

A régmúltba tekintő emberi elme különös játékot űz az idő távlatával: évszázadok évekké zsugorodnak, évezredek évtizedekké. Tudatos erőfeszítést kíván, hogy a szükséges korrekciót elvégezzük, és megállapítsuk, hogy egy több évszázadon át tartó lassú betelepülés a résztvevők számára semmiképpen nem látszik egységes, egybefüggő mozgásnak; azaz másként fogalmazva, valószínűleg sem a görögök, sem az óslakosok, kiknek a földjét a bevándorlók elárastották, nem sejtették, hogy valami nagy, történelmi jelentőségű esemény részesei. Inkább csak egyszeri eseményeket láttak, hol békés és semmiképp nem érdekes eseményeket, hol zűrzavaros, mi több, életeket és életmódokat pusztító eseményeket. Ezek az idők mind biológiai, mind kulturális szempontból a teljes asszimiláció századai voltak. Világosan utal erre az Odüsszeia, ahol Odüsszeusz a görög neveket a helybeliek neveivel keverve mondja: „Van bizonyos Krété, sziget ez, közepén a borszín / tengermek, szép dús partját a habok körülöntik; / rajta kilencven város, azokban számtalan ember. / Nyelve kevert: mindnek más és más: ott az akhájok, / ott a vitéz ós krétaiak, s ott él a küdön nép, / s három dór törzs, isten-szülte pelaszoszok is mind.” (19. 172–177.)* A csontvázmaradványok a biológiai egybeolvadástól tanúskodnak; a nyelv és a vallás a kultúrára vonatkozóan szolgál döntő bizonyítékokkal. Néhány ezer év alatt létrejött a végeredmény, az a történelmi nép,

* A kötetben szereplő Homérosz-idézeteket Devecseri Gábor fordította.

melyet görögnek hívunk. A hajdani bevándorlók a szó tulajdonképpeni értelmében még nem voltak görögök, csupán protogörögül beszélők; egyik elemét adták a későbbi, kevert népességnek, amely zammal szolgálhat a britanniai angolok (Angles) és szászok: nem voltak angolok (Englishmen), de egy napon azzá váltak.

Több mint ezer év telt el, amíg a görögök saját névre tettek szert. Ma már két nevük is van. Ők maguk helléneknek nevezik magukat, országotukat Hellásznak. A graeci elnevezést, amely később egész Európában elterjedt, a rómaiak adták nekik. Az ókorban volt egy harmadik nevük is: keleti szomszédaik iónnak nevezték őket (az ión valószínűleg azonos az ótestamentumi Javannal). Mindhárom elnevezés későbbi, Homérosznál nem fordulnak elő. A költő argosziaknak, danaioszoknak, leggyakrabban akhájoknak nevezi népét:

E megnevezések története igen homályos. Homérosznál Hellász csupán egy körzet Thesszália déli részén, Graia egy hely Boiótiában, Athén határában. Az Akhaia és Argosz elnevezések Homérosz után is megmaradtak, de egyszerű helynevekké alacsonyodtak Görögország déli vidékein. Miért „emelkedett fel” Hellász és Graia: ezt csak találgatni lehet, miként azt is, hogy miért fogadták el a rómaiak az utóbbi nevet általános megnevezésül (ez is előfordul, ha nem is túlzottan gyakran az i. e. 4. század végi görög írásokban).⁴ Azon is hiába tanakodnánk, hogy mikor vált általánossá egyetlen név

használata. Minthogy a Lineáris B táblák ebben a kérdésben nem nyújtanak segítséget, az Iliászt vesszük kiindulópontul. Márpedig e műben a közös elnevezés azt szimbolizálja, hogy kezdetét vette a voltaképpeni görög történelem. Am nemcsak egy, hanem több közös elnevezés is található az Iliászban, és ez szintén szimbólum – azé a társadalmi és kulturális sokféleségé, amely Hellászt gyermekkorától kezdve mindvégig jellemezte, bármily kevés látszik is belőle a két homéroszi költeményben.

Ugyanakkor van valami, ami szembeesőképpen állandó maradt az egész időszak folyamán. A Görögországba bevándorlók nyelve a kiterjedt indoeurópai nyelvcsalád tagja. E családhoz tartoznak Perzsia és India régi nyelvei (szanszkrit), az örmény, azláv nyelvek, számos balti nyelv (például a litván), az albán, az itáliai nyelvek, közöttük a latin és annak modern származékai, a kelta csoport, melyből a gael és a velszi többé-kevésbé megtartották életerejüket, a germán nyelvek és a különféle holt nyelvek, melyeket valaha a Földközi-tenger térségében beszéltek, így a napjainkban felfedezett het-tita, a fríg és az illír.

A görög nyelv hosszú időn át – nagyjából az i. e. 3. századig – számos dialektusra oszlott. Igaz, a nyelvjárási közötti különbségek inkább kiejtésbeli és helyesírási eltérésekben álltak, nem a szóképzés és a szintaxis eltéréseiben. S ha e különbségek érzékelhetőek voltak is, mégsem olyan erősek, hogy az egyik nyelvjárást használó ember beszédét

a másik nyelvjárást beszélő ember ne érthette volna meg. Mai példával élve: így közlekedhet Velencében egy nápolyi olasz. Hasonlóképpen állt a dolog Homérosz költői nyelvével. Ezt az ión keretbe ágyazott, aiol anyagból gyúrt mesterséges nyelvet, melyben sok volt a metrikai kényszerűségből alkotott mesterséges szó és kifejezés, nyilvánvalóan jól értették Görögország-szerte mind a tanult, mind a tanulatlan emberek.

Hogy a görögök pontosan mikor ismerkedtek meg az írással, ez a Lineáris B táblák titka maradt; a legújabb kutatások gyanítami engedik, hogy ez az időpont nem későbbi i. e. 1500-nál. A döntő pillanatot mégis jóval később jött el; akkor, amikor a görögök átvették az úgynevezett főnóciái ábécét. A jelekkel együtt magukévá tették azok főnóciái neveit is. Ezek az eredetileg pontos jelentéssel bíró sémi szavak – alef=ökör, bét=ház – a görögben jelentésüket vesztett szótagokká alakultak: alfa, béta és így tovább. Az átvétel folyamatát sem pontosan lehetni, sem pontosan meghatározni nem tudjuk. Nem egyszerűen lemásolták a főnóciái jelek rendszerét – alaposan meg is változtatták, hogy alkalmassá váljon a sémi nyelvek családjától teljesen elütő görög nyelv kifejezéseinek lejegyzésére.

E találmány birtokában a görögök minden elképzelhető dolgot leírhattak, a tulajdonos agyagkorsóba karcolt nevéől az iliásznyi terjedelmű költeményekig. A lejegyzett szövegeknek csupán aránytalanul kicsiny része maradt fenn. A tág értelemben

vett régi irodalomnak, amely a szépirodalmon kívül a tudományt, a filozófiát s a társadalomelemzést is magában foglalta, kemény küzdelmet kellett vívnia a fenmaradásért. Homérosz, Platon és Eukleidész műveit kézzel jegyezték le, általában nádból készült papirusztekercsekre. Az eredetiről kézírásos másolatokat készítettek, szintén papiruszra, majd később pergamenre (vellum). Ezek nem örök életű anyagok. Néhány kivételtől eltekintve csak az maradt fenn, amit méltónak tartottak arra, hogy a görög történelem évszázadai és a bizánci történelem még hosszabb évszázadai alatt újra és újra lemásolják, márpedig az értékek és szokások ezenközben nem is egyszer gyökeres változáson mentek át.

Nem nehéz képet adni róla, hogy mily kevés mű élte túl ezt a szűresi folyamatot. Jóllehet mintegy százötven görög tragédiáról nevével ismerjük az i. e. 5. századi Athénból – eltekintve a későbbi görög és római szerzőknél és szemelvény-összeállításoknál fellelhető idézetektől –, mindössze három szerző darabjai őrződtek meg. És ezzel még nincs vége. Aiszkhülosz nyolcvankét darabot írt, de csupán hét darabja maradt fenn teljes terjedelmében; Szophoklész feltételezett százhuszonhárom darabjából hét van meg; Euripidész kilencvenkét művéből pedig tizenennyolcat vagy tizenkilencet olvashatunk.⁵ Ráadásul az a szöveg, amit olvasunk, ha a görög eredetit olvassuk, a középkori kéziratok gondos egyeztetésével készült. E többnyire a 12-

15. századból származó kéziratok számtalan újramásolás végtermékei, így hát temérdek lehetőség volt a téves átírára.

Egyedül Egyiptomban maradtak meg korlátlan ideig a papiruszra írt szövegek, részben a természetes szárazság, részben a sajátos klímátikus viszonyok következtében. Egyiptom Nagy Sándor idején került görög uralom alá, ekkor indult meg a görögök erőteljes bevándorlása a Nílus vidékére. Az i. e. 3. századtól több mint ezer éven át egészen az arab hódításig a görög volt Egyiptomban az irodalmi nyelv, s az előkerült papiruszok közül nem egy jóval régebbi irodalmi töredékeket tartalmaz, mint a középkori kéziratok. Néhány esetben – lásd Alkaiosz és Bakkhülidész lírai költők verseit, Menandrosz néhány vígjátékát, Héronidasz bohózatait, Arisztotelész kis könyvét az athéni alkotmányról – a papiruszok fontos művekkel ismereteket meg minket, melyek egyébként nyomtalanul eltűntek volna. Számuk azonban igen csekély, ami világosan bizonyítja, hogy a művek megtalálásának folyamata jóval a középkori szerzetesi másolók működése előtt kezdetét vette. Az ókori világ legnagyobb könyvtárában, az Egyiptom görög uralkodói által az i. e. 3. században alapított alexandriai könyvtárban Euripidésznek már csupán hetvennégy vagy hetvennyolc műve volt megtalálható. Ez bizony jelentős veszteség, s gondoljuk meg, hogy viszonylag rövid idő, mindössze kétszáz év kellett hozzá. A tudományok művelői

és a könyvtárosok Alexandriában és másutt is beszélték a pusztulási folyamattal, és számos olyan művet megőriztek, amely iránt csökkent vagy teljesen megszűnt a közérdeklődés. Ám a kereszténység korai évszázadai után az effajta erőfeszítések abbamaradtak, és meggyorsult a régi könyvek eltűnésének folyamata.

Az egyiptomi papiruszok teljesen világossá teszik, hogy a fennmaradásért való küzdelemben Homérosz felülmúlhatatlan volt. Az 1963-ig publikált összes egyiptomi irodalmi töredék és lelet közül ezeröttszázkilencvenhat szerzőjének neve ismert. Ez a szám a másolatokra vonatkozik, nem különböző című könyvekre. Az ezeröttszázkilencvenhat tételnek mintegy a felét az Iliász vagy az Odüsszeia másolatai és kommentárjai teszik ki. Az Iliász háromszorosan felülmúlja az Odüsszeiát. A második legnépszerűbb szerző Démoszthenész volt, ő nyolcvanhárom tekerccsel szerepel (a kommentárokkal együtt), utána következik Euripidész hetvenhét és Hésziodosz hetvenkét tekerccsel. Platon negyvenkét, Arisztotelész nyolc tekerccsen olvasható. Bár ezeket a másolatokat a Nagy Sándor halála utáni Egyiptomban élő görögök készítették, mégis feltehető, hogy a számarányok az egész görög világra nézve tipikusak. Ha egy görögnek saját könyvei – vagyis papirusztekercei – voltak, ezek között nagyobb valószínűséggel fordult elő az Iliász és az Odüsszeia, mint bármely más görög irodalmi mű.⁶

Tegyük hozzá: a görögöknél hozzátartozott a jó neveltetéshez, hogy az emberek hosszú részeket tudjanak emlékezetből idézni a két költeményből. Az 1. e. 5. századi konzervatív athéni politikai vezető, Nikiász, abbéli igyekezetében, hogy fiából kifogástalan embert faragjon, megparancsolta neki: tanulja meg kívülről az egészét (Xenophón: *A lakoma*, 3. 5.). Akadt olyan görög gondolkodó is, aki ezt nem tartotta jó és kívánatos gyakorlatnak. Platon így válaszol a Homéroszt Hellász nevelőjeként dicsőítőknak: Igen, ő „a legnagyobb költő, és a tragédiáírók feje”, de az igazán jó alamból minden költészetet ki kell tiltani, „csak az istenekhez írt himnuszokat és az erényes férfiakról szóló dicsőítő költeményeket szabad befogadnunk”.⁷ Két évszázaddal korábban a filozófus Xenophanész tiltakozott amiatt, hogy „Homérosz és Hésziodosz mindazt elmondták az istenekről, ami az emberek között szégyenletesnek és gáncsolhatónak számít: a lopást, a házasságtörést és a hazugságot”.⁸ Xenophanész már jóval Platon előtt felismerte, milyen roppant hatást tett Homérosz a görögökre; úgy gondolta, hogy e hatás következményei igen károsak.

Ne feledjük: Homérosz nem a szó szoros értelmében vett költő volt, hanem mítosz- és legenda-mondó. A görög mitológia megteremtésének folyamata természetesen már századokkal korábban elkezdődött, mégpedig mindenütt, ahol görögök éltek; ez az alkotás mindig szóbeli formában és

gyakran ünnepi keretek között zajlott. Igen nagy társadalmi (és emberi) fontosságú cselekményről van itt szó, és nem egy költő alkalmi ábrándozásáról vagy egy paraszt túlzó képzelgéséről. A legenda leglényegesebb eleme a cselekvés volt: nem eszmék, hitvallások vagy szimbolikus ábrázolások, hanem a földön, vízen és levegőben zajló történetek, események – háborúk, áradások, kalandok, családi viszályok, születések, házasságok és halálások. Amikor az emberek szertartások, ünnepek vagy más társadalmi alkalmak idején az elbeszélőt hallgatván átélhették mások kalandjait, teljes természetességgel hittek az elbeszélőnek.

„A mitikus képzelet mindig magában foglalja a hit aktusát. Tárgyának realizálásában való hit hiányában a mítosz elvesztené létjogosultságát.”⁹

Mindaz igaz lehet a vad bennszülöttek esetében – vélhetnénk –, de a görögök nem vad bennszülöttek. Civilizáltabbak voltak, semhogy elhiggyék, hogy maga Poszeidón isten akadályozta meg Odüsszeusz hazatérését Ithakába, vagy hogy Zeusz termékenyítette meg – hattyú képében – Lédát, s hogy léteztek olyan varázslók, mint Kírké, kiknek hatalmában állott egy embert disznóvá változtatni. Szimbolikus történetek, allegóriák, parabolák ezek; feltehetően a tudattalan tikkröződései, melyek az álomhoz hasonlóan feldolgozott morális és pszichológiai megfigyeléseket és ismereteket közvetítenek.

Mi sem áll távolabb az igazságtól, mint az ilyen

vélekedés. Az antropológus, aki képes rá, hogy a „még mindig élő mítoszokkal” foglalkozzék, melyeket még „nem balzsamoztak be” és „nem zártak be kegyelettel a halott vallások elpusztíthatatlan, de hatástalan tárházába”, az antropológus megállapítja, hogy a mítosz „természete nem a fikció, hanem az élő valóság, olyasvalami, amiről úgy gondolják: megtörtént valaha”¹⁰ Homérosz korának görögjei nem primitív nép voltak, mint Malinowski Trobriand-szigeti bennszülöttei; olyan társadalomban éltek, melyet az elfogadott szóhasználat archaikusnak nevez. A későbbi századok görögjei igen fejlett civilizációval rendelkeztek. Mégis, az i. e. 6. századi Xenophanész és az i. e. 4. századi Platon keserűsége arra vall, hogy polgártársaik jó része ugyanúgy tisztelte a mítoszokat, mint a Trobriand-szigetiek, de legalábbis kevésbé állt az ő elképzeléseikhez, mint a szimbolikus felfogáshoz. Platon maga sem kétkelkedett a homéroszi történetek igaz voltában; filozófiájával, erkölcsével, az igazságról és az istenekről, a jóról és a rosszról vallott felfogásával szemben állt, de Trója történetét elfogadta.

Nem szabad lebecsülnünk a későbbi nemzedékek szellemi erőfeszítéseit, hogy szétválasszák a homéroszi történetek szorosan összefonódott szálait, és oly módon teremtsék újra a trójai háború történetét, hogy elhagyják belőle Apollón nyilait, Odüsszeuszt, a lehetetlennel szelet keltő Poszeidónt. Kevés görög jutott el a tradicionális mítosz teljes

megtagadásáig, miként Xenophanész. A maradék talan elutasítás és az egész maradáktalanul elfogadó primitív hit között számos elképzelés volt és a görögök ezek bármelyikét választhatták. Hérodotosz írta az i. e. 5. század végén: „A hellének sok mindenről meggondolatlanul beszélnek. Így például együgyű mondat terjesztenek Héraklészről.”¹¹ Ez a mítosz leírja, hogyan tért haza Egyiptomba Héraklész, hogyan ölte meg az utolsó pillanatban fogvatartóit, akik éppen fel akarták állítani őt Zeusnak. Micsoda botorság – írja Hérodotosz –, hiszen aki csak ismeri az egyiptomi szokásokat, tudja, hogy az emberáldozat ismeretlen ebben az országban. De abban egy percig sem kételkedik Hérodotosz, hogy Héraklész valóságosan létező személy volt. Sőt úgy véli, hogy nem is egy személy, hanem kettő. Hérodotosz utazásai során sok távoli vidéket bejárt: járt a föníciai Tyrben, Egyiptomban, a görögök között, s mindenütt találta valamit, amit Héraklész mítoszával és kultuszával azonosnak vagy legalábbis ahhoz hasonlatosnak vélt. Megpróbálta elválasztani a valóságot a mesétől, összeegyeztetni az ellentmondásokat és eltéréseket. Többek között arra a következtetésre jutott, hogy a Héraklész név egyiptomi eredetű – ezért az állításáért nevezte őt később Platon bárimádónak¹², és hogy valójában két személyt jelölt: egy istent és egy hőrost.

Mi mást tehetett volna Hérodotosz? Profán és szent mítoszok századokon át felhalmozódott ha-

nyománya volt minden, ami a görögök korai történetéről rendelkezésre állt. Ezek jó része eleve csupa ellentmondás volt. A régi görögök mindig megosztott politikai szervezettű nép voltak. Hérodotosz idejében – és már jóval azelőtt is – nemcsak a mai Görögország egész területén találunk görög településeket, hanem a Fekete-tenger partvidékén, a mai Törökország partjain, Itália déli részében, Siciliában, Észak-Afrika és Dél-Franciaország partjain is. E kétzötszáz kilométer hosszú ellipszis belsejében száz és száz ilyen közösség élt, egymástól gyakran eltérő politikai szervezetben, s valamennyien ragaszkodtak önállóságukhoz. Sem akkor, sem később egy pillanatra sem létezett az antik világban olyan nemzet vagy közös főhatáron alatt álló egységes nemzeti terület, melyet Görögországnak (vagy valami hasonlónak) neveztek volna.

Egy ilyen világban nem jöhetett létre egységes, vállard nemzeti mitológia. A korai századokban, amikor a mítoszeremtés folyamata a legeleveníbb szakaszában volt, a mítoszok szükségszerűen állandó változásokon mentek át. Minden új törzsnek, minden új közösségnek, az arisztokrata elit körében végbemenő minden hatalmi változásnak meg kellett valamilyen módosulás a hősök genealógiájában, a régi családi viszályok kimenetelében, az emberek és istenek közötti kényes egyensúlyban. Természetesen az egyik helyen létrejött új változat nem egyezett meg a több tucat más helyen ör-

zött régi vagy új változattal. Nem is próbálták összeegyeztetni őket. A mítoszoknak sem mesélői sem hallgatói nem voltak tudós emberek, csupán közösségünk társadalmi ténykedéseinek résztvevői voltak, és más közösségek mítoszai édeskevésbé érdekelték őket. Az már egészen más kor volt, amikor egy történész – mint Hérodotosz – belefogott a mitológiai összehasonlító tanulmányozásába. E régi történeteket újra kellett formálni – újraformálni, nem elvetni. Megnézték, hol akadnak bennük belső ellentmondások, és kiigazították azokat, majd az egészet kiegészítették más népek – elsősorban az egyiptomiak és a babilóniaiak – még régebbi visszaemlékezéseivel és hagyományaival, és minden lehetséges módon ésszerűsítették. Így megtisztítván történeti emlékként lebetett megőrizni őket.

Nem ismerünk emberi társadalmat mítosz nélkül, és valóban kétséges, létezhet-e egyáltalán ilyen társadalom. Az emberiség haladásának a legősibb kezdetektől egészen az általunk civilizációnak nevezett fokig egyik mércéje, hogyan képes uralkodni az ember a mítoszai fölött, hogyan tud választani a különféle viselkedési módok között, milyen mértékben képes cselekedeteit fokozatosan az ész uralma alá vonni. Ebben a haladásban a görögök mindig élen jártak. Legnagyobb teljesítményük az a felfedezés – egészen pontosan Szókratésznek az a felfedezése –, hogy az ember „olyan lény, aki, ha racionális kérdést tesznek fel neki, ra-

mondás választ tud adni a kérdésre”.¹² Homérosz oly távol állt Szókratésztől, hogy még az egységbe rendezett szellemi egészet sem tudta felfogni az emberben. Mindazonáltal Görögország történelmében Homérosz jelenti az első állomást azon az úton, melyen haladva az emberiség uralmat szerez a mítoszai fölött: költeményei a mítoszokhoz való viszonyukban, mondhatni, gyakran görögység előttiek – de más érénnyel is ékeskednek. Homérosz rendkívüli tehetséggel rendezte el beemük a világot, teljes összhangba hozta az embert és a természetet, az embereket és az isteneket, s ezzel megnyitotta az utat, melyet a következő századok a hellénység dicsőségére továbbvittek és szélesítettek.

Ha igaz az az állítás, mely szerint Európa történelmére a görögökkel vette kezdetét, akkor igaz az is, hogy a görög történelem viszont Odüsszeusz világával kezdődött. És miként minden emberi kezdet mögött, úgy emögött is hosszú történet állt. Mert – ahogy Jacob Burckhardt megjegyzi – a történelem az egyetlen tudomány, melyet lehetetlen az elejénél kezdeni.

Második fejezet Énekmondók és hőroszok

Az emberiség hanyatlásának és bukásának történetéről többféle elbeszélés ismeretes. Egy részletesen kidolgozott – valószínűleg iráni eredetű – változat szerint az emberiségnek négy korszakot kell megélnie, négy szakaszon megy át, melyek egyre inkább eltávolítják az igazságtól, az erkölctől, a paradicsomtól, ahová az isten helyezte. Az egyes korszakokat csökkenő értékűk szerint fémekről nevezték el: arany, ezüst, bronz vagy réz és vas.

Idővel ez a mítosz terjedni kezdett nyugat felé, s eljutott Görögországba. Mire itt – Hésziodosz „Munkák és napok”-jában – először találkozzunk vele, már egy teljesen új elemet olvasztott magába. A bronzkor és a vaskor közé egy ötödik korszak ékelődik.¹³

„Majd aztán, hogy a föld befogadta magába e fajt is,
más embert állított Zeusz ismét a világba,
jobb s igazabb volt, mint az előbbi, ez új, negyedik
rend,

isteni hősök rendje, nevéük félisten a földön,
föld végnélküli térein ők jártak mielőttünk.
Emberölő csata, irtó harc pusztítja ki őket,
részben a hétkapujú Thétaiban, a kadmoszi földön,

26

ing a Dugadilábu dus nyájaiért tusakodnak,
másokat elcsalt messzire, tengeren át a hajókkal
szélfüsti Helenéért Trója alatt tusakodni.

On a halál végezése homályba takarta be őket,
de egy részt Zeusz Kronidész, ki az emberi sorsot
bét mértékkel méri, a föld peremére helyezte.

On laknak, s lelkiühöz nem fér gond s szomorúság,
mely örvényű Óceanosz boldog szigetében,
didott hősök, akiknek mézédés gabonát ad,
s ezatendőként háromszor vinul újra a szánió,

idővel az isteni székhelytől s Kronosz ott a királyuk.
Mert a bilinsekől őt Zeusz atya megszabadítva,
szemlézvéen tisztelte, királyné téve felettük.

Azán létrehoz ismét egy más emberi fajtát,
nők népet tápláló földön most ezek élnek.”¹⁴

Nem tudjuk, maga Hésziodosz alkotta-e meg a négy korszakról szóló keleti mítosz nyomán az öt korszak görög mítoszt, vagy valamelyik névvel elődje. De nem is ez a fontos. Valamilyen külön görög tradíció tapadt hozzá az átvett anyaghoz, és a két hagyomány egybeolvasztása meglehetősen szabadon ment végbe. Az idő tájt, amikor a keleti mítosz Görögországba ért, a görögök már pontosan meghatározták történelmük egy szakaszát mint a hőskort. A világ minden kincséért sem váltak volna meg e rövid, ám dicsó és győzedelmes korszakuktól. Inkább beszorították a fémek egymásra következő sorába, a modern tudósokra

27

hagyva, hogy felfedjék és megmagyarázzák a csiszolatlan és ellentmondásos részleteket;

A görögök túlnyomó többsége sem az archaikus korban, sem később nem kételkedett benne, hogy a hőskor létezett. Mindent pontosan benne a hőroszokról: nevüket, genealógiájukat, hőstetteiket. E tudásuk leghitelesebb – de korántsem az egyetlen – forrása Homérosz volt. Sajnos sem ő, tanúsította a mai értelemben érdeklődést nem Érdéklődtek ugyan a múlt bizonyos „tényei” iránt, de e tényeknek sem a régebbi korokhoz, sem a jelenhez való kapcsolata nem foglalkoztatta őket. Homérosz még e tények következményeivel sem törődött. A trójai háború történéseivel sem tisztulása rendkívül fontos lehet a hadtörténések számára. Ám az Iliász költője érzéketlen volt irántuk, az Odüsszeiáé nemkülönben. Akárcsak a kor emberei általában. A zoroaszteri rendszer matematikai pontossággal van kidolgozva: minden korszak háromezer évig tart, az igazság és az erkölcök koronként egy negyedrésszel romlik. Héziadosznál nem találunk utalást időpontra vagy időtartamra, mint ahogy Homérosz sem ad felvilágosítást a trójai háború időpontjáról: „hol volt, hol nem volt”.

Később a görögök részletesen kidolgozták az események kronológiáját. De nem mindenben jutottak teljes egyetértésre: némelyek nem fogadták el, hogy a trójai háború i. e. 1200 körül zaj-

lott, és azt sem, hogy a négy nemzedék kora azonos volna a hőskorral. Szerintük Homérosz négy-ötöd száz évvel később élt és Héziadosz kortársa, sőt az egyik változat szerint unokatestvére volt.

Hősök természetesen mindenütt akadnak. Mindegyik létezőnek emberek, akiket hősnek hívnak, de és a megnevezés igen csálóka, mivel bámulatosan változatos dolgok megjelöléséül szolgál. Bizonyos értelemben a hős mindig a megbecsülést és a dicsőséget keresi, és már ez is félrevezető lehet, mivel nincs más meghatározásunk a becsmérléshez és a dicsőségre vezető útra. Az i. e. 5. századi athéni drámától napjainkig igen ritkán fordult elő, hogy valamely irodalmi vagy történelmi hős jelleme egyetlen célra összpontosult volna, akárcsak Homérosz hőseié. Számukra minden dolog – az erő, az elzártság, a bátorság, a vitézség – a becsmérlés és az erény körül forgott. Ennek megfelelően egyetlen pyengességet, dicsélen jellemvonást ismertek: a gyávaságot, mert a gyáva ember nem követhet hős cselekedeteket.

„Zeusz, s más égilakók – imádkozott Hektór –, ti vigyétek teljesebbébe, / hogy fiam is, mint én, tudjátok ki a trójaiak közt, / ő is erős legyen és Trójan gyakorolja uralmát, / »Apjánál sokkal derekabb» – mondhassa, ki látja / majd, ha a harcból jön; / hozzon véres hadizsákmányt / ellenségétől, melyben örüljön az anyja.” (VI. 476–481.)¹⁵ E szavakban nyoma sincsen társadalmi lelkiismeretnek, utparancsolatnak, vagy akár annak, hogy az em-

ber a családján kívül bárki vagy bármi iránt fel-
lősséget, elkötelezettséget érezne: kizárólag saját
bátorságát, a győzelemért és a hatalomért vívó
harcát zengi.

A hőskor Homérosz felfogásában olyan kör-
melyben az emberek bizonyos sajátos és pontos
körihatárolt érények gyakorlásában túllépték
későbbi mértékeket. Nem egy férfi büszkélked-
hetett ilyen érényekkel, értékekkel és képességek-
kel e korban, másfelől nem jött volna létre
külön hőskor a bronz- és vaskor között. A „hé-
rosz” (hős, dalia) – különösen az Odüsszeiában –
az egész arisztokráciát magában foglaló általános
elnevezés, a jellek szerint valaha az összes szabad-
emberre vonatkozott. Athéné így utasítja Télé-
makhoszt: „Hívd holnap gyűlésbe az összes akhá-
daliákat” (1. 272.), s ez azt jelenti: „Hívj össze akhá-
gyűlést Ithakában.”

Hogy a homéroszi értelemben vett négy nép-
zedéken át tartó hőskor nem létezett Görögország-
ban, ez nem szorul külön bizonyításra. A történe-
szek kérdése így hangzik: kapcsolódnak-e egyál-
talan a homéroszi költemények a társadalmi és tör-
ténelmi valósághoz, s ha igen, milyen mértékben.
Más szavakkal: mi az, ami Odüsszeusz világából
csak a költő fejében létezett, és mi az, ami a való-
ságos térben és időben. Az első és legfontosabb
kérdés: honnan merített a költő világtképének
megrajzolásakor, a háborúk történetének és a hő-
sök életének leírásakor.

A hőskölcsményt, a műfaj legfontosabb alkotá-
sát – az Iliászt és az Odüsszeiát – meg kell külön-
bbségetünk az irodalmi eposzoktól, amilyen az
„Aeneis” vagy az „Elvesztett Paradicsom”. A hő-
skölcsművek orális költészet: gyakran írástudatlan
énekmondók alkotják, énekelve adják elő a hall-
gatóknak. Azonnal felismerhetők formájukról,
melyet a szavak, sorok, sőt több soros részek ál-
lamló ismétlődése jellemez. A napfelkeltét Homé-
rosz csaknem mindig ezekkel a szavakkal jelzi:
„Majd hogy a rózsásujjú Hájjal két ki a ködből.”
Ha szóbeli üzenetet küldenek (márpedig Homé-
rosznál az üzenetek mindig szóbeliek), a költő vé-
gig hallgattatja a hírnökökkel az üzenetet, majd
ugyanazt szóról szóra elismételteti vele a címzett
előtt. Athéné „bagolyszemű”, Ithaké szigete „viz-
özvert”, Akhilleusz „városdtlító”. E fordulatok
mindazonáltal nem egyszerű, monoton ismétlé-
sek. Akhilleusznak harminchat jelzője van, s ezek
használatát pontosan meghatározza a sorban el-
foglalt helyük és az ebből származó szintaktikai
forma. Csupán az Iliász első huszonöt sorában leg-
kevesebb huszonöt formulát számoltak össze. Az
egész költemény egyharmada olyan sorokból vagy
több soros részekből áll, melyek a műben egynél
többször fordulnak elő; ugyanez vonatkozik az
Odüsszeiára is.

A nyomtatott művek kifinomult ízlésű olvasói
bőszor tévesen magyarázták az ismétlődéseket:
a képzelőtehetség szűkösségének és a költészet pri-

mitív fokának jelét látták bennük. Így a 17-18. századi francia kritikuskok Homérosz fölé helyezték Vergiliust, aki nem ismételte megát, hanem mindig megtalálta a helyhez illő formulát vagy összetételt. Nem ismerték fel, hogy az ismétlődő formula a hősköltészet nélkülözhetetlen eleme. Az énekmondó hallgatósága előtt rögtönözött művét, nem betanult sorokat idézett. 1934-ben Milman Parry kérésére egy írástudatlan, hatvanéves szerb énekmondó előadott egy Odüsszeia hosszúságú költeményt. Noha művét lépésről lépésre haladva építette fel, a metrumot és a formát megtartotta, és bonyolult elbeszélést alkotott. Az előadás két héten át tartott – egy hét közbeiktatott szünettel –, az énekmondó reggelenként két órát és délutánonként két órát énekelt.

Az ilyen teljesítmény rendkívül erős koncentrációt követel az énekmondótól és a hallgatóságtól egyaránt. Az teszi lehetővé, hogy a költő hivatásos énekes, aki sok-sok évig tanulta mesterségét és elsajátította a szükséges nyersanyagot: az énekmondók egymást követő nemzedékei által átörökölt eseményeket és felhalmozott formulakincs. A görögök vallási hiedelmei és szokásai körül változatos és kétségbeesítően ellentmondásos mítoszanyag alakult ki: halandó hősről szóló, részint mesés, részint valóságos elbeszélések; különféle eseményekre vonatkozó formulák, mint a hajnal ébredése és az éjszaka beállta, csatajelenetek, temetés, ünnep, az emberek mindennapi cselekvé-

tel – felkelés, evés, ivás, álmódás –, paloták és rétek leírása, a tenger és a legelő metaforái és így tovább. A költő ezekből a kész elemekből építi fel művét, a minden mű, azaz minden előadás – tehát a régi és jól ismert elemeknek – új és egyedi.

A megszokott formulák ismétlése a hallgatóság számára is fontos. Bizony nem csekélység figyelemmel kísérni egy hosszú, szerteágazó, felfejezőtől több napon és éjszakán át előadott történetet, melynek nyelve nem azonos a hétköznapi nyelvvel, szövege nem azonos a metrum törvényei szabályaiéval, szókincse, nyelvtani alakjai sajátosak. Ehhez a szükség van az alkotó számára nélkülözhetetlen formulakincs használatára. A hallgató és az előadó egyaránt megpihen, amikor a „rózsásujju Hajnal”-ban formuláján vagy az üzenetek szokásos megismétlésén gördüli tovább a történet. Míg pihen, az egyik a következő sor vagy epizód előadására készül, a másik pedig arra, hogy meghall-

gassa. Minte bizonyosra vehető, hogy az Iliász és az Odüsszeia általunk ismert változatát írásban és nem szóban szerkesztették. Vitathatatlanul felülmúlhat minden más hőskölteményt, még a legkiválóbbakat – a „Beowulf”-ot, a „Cid”-et és a „Chanson de Roland”-t is. De az Iliászban és az Odüsszeiában ugyanígy megtalálhatók a szóbeli hősköltészet egyetemes jellemvonásai is. Az énekmondók művészetének hosszú gyakorlatata húzódnak meg mögöttük, abból fejlődött ki e költemények

nevezetes, de teljesen mesterséges nyelve. Ez a szó-
egyetlen görög által nem beszélt nyelv a görög
epika hosszú időre megállapodott nyelve maradt.
A homéroszi költemények hátterében nemzedek
kek sora áll; ők alkoták meg ezeket a formulákat
a későbbi művek építőköveit.

Az Iliással és az Odüsszeiával a görög hőskölte-
szet legmagasabb csúcsára jutott. A költeményei-
ket előadás közben alkotó énekmondókat ham-
rosan felváltották a betanult sorokat éneklő rha-
szódoszok és az ismert változatokat kevés tehet-
séggel átdolgozó irodalmi napszamosok. Új, írott
irodalmi formák – a rövid lírai költemény, a drá-
ma – vették át a szóbeli epika helyét a művészi
közlés eszköztárában. E fordulat pontos idejéről a
szakemberek vég nélküli vitákat folytattak. Egyre
elfogadottabb az a nézet, mely szerint az Iliász ál-
talunk ismert formája az i. e. 8. század második
felében keletkezett; az Odüsszeia és Hésziodosz
költeményei pedig egy vagy két nemzedékkel ké-
sőbb.

Első pillantásra képtelenségnek tűnik föl ez a
kronológia, mivel két, egymástól néhány évtized-
del elválasztott Homéroszt különböztet meg. Több
mint kétezer éven át a művelt, kifinomult ízlésű
emberek és a szakértők egyaránt elfogadták azt a
hagyományt, mely szerint az Iliász és az Odüss-
szeia egyazon ember két alkotása. Egyhangú véle-
ményüket alátámasztotta a két költemény lény-
gében azonos, el nem különíthető stílusa és nyelve,

nyelv csupán a szókinés néhány érdekes eleme által
jól el. De műhelyt felfedték a régi énekmondók
alkotási technikáját, egyszerűen megoldódott a
stílus megtévesztő egyezésének titka, és nyilván-
valóvá lett, hogy milyen rendkívül jelentősek a
szó költemény elterjesztői. E különbségek némelyi-
két máz az ókorban magyarázatot próbáltak adni.
A római Plinius megjegyezte, hogy az Odüsszeiá-
ban nagyobb a mágia szerepe, és ebben bizonyos
mértékig igaza volt. Az Iliászban az istenek be-
avatkozása kisebb csodák formájában történik, de
még Akhilleusznak sincs mágikus hatalma, jólle-
het látni anyja, Thétisz szüntelen örködik felette.
Az Odüsszeiában a hasonló beavatkozásokon kí-
vül szerepel a Kirke-epizód is, mely a szó legso-
rosabb értelmében vett mágikus eljárások sorza-
tán nyugszik.

A héroszok és az istenek kapcsolatában emél-
telegőbb különbséget is felfedezhetünk. Noha
a fontos döntések mindkét műben az Olümposzon
születnek, az Iliászban az istenek csak alkalman-
ként avatkoznak be az emberek életébe, míg az
Odüsszeiában Athéné lépésről lépésre vezeti
Odüsszeust és Télémakhoszt. Ez utóbbi költe-
mény az égi világban kezdődik (Athéné megkéri
Zeust, vessen véget a hérosz megpróbáltatásainak)
és az istennő beavatkozásával fejeződik be (Athéné
megállítja a hérosz és az általa meggyilkolt kériók
közötti közötti véres viszályt). Még az istenek in-
dítékai is mások a két eposzban: az Iliászban sze-

mélyes jellegűek – arról van szó, hogy egy-egy isten rokon- vagy ellenszenvet táplál egy-egy hős iránt; az Odüsszeiában viszont a személyes indítékot, még ha csak kezdetlegesen is, de már kezdő kizsárolni az igazságra való törekvés.

Az *Iliászt* a hőrosok cselekedetei teszik ki. Hónéhá eltér is az eposz fő témájától, Akhilleusz haragjától, mindíg a hőrosok tetteit és érdekeit kieméli figyelemmel. Az Odüsszeia, jóllehet rövidelmű, három különböző, egymással lényegében össze nem függő témából épül fel: Odüsszeusz túrdérmesébe illó bolyongásai, a hatalomért tünküzdalem Ithakában, Meneláosz, Agamemnón és a többi hős hazatérése. Noha az Odüsszeia a hőroskorban játszódik, egyetlen igazi hőros szerepe benne, maga Odüsszeusz. Társai jellegtelen, közepszerű lények. Fia, Télemakhosz, kedves és kötelességtudó, és meglehet felcseperedvén hős válhbelőle, de a költő idáig nem követi életútját. A Pénelopé kezéért versengő kérők gazfickók – amugyan nem pontos szembeállítás, hiszen a hőros és a gazfickó nem ellentétei egymásnak, még csak nem is összemérhető meghatározások; az *Iliászt*ban pedig nincsenek is gazfickók. Maga Pénelopé sem sokkal több valamilyen alkalmas „mitológiai figuránál”,¹⁶ ő csak a későbbi nemzedékek szemében vált hőssé, a jóság és a szűziesség megtestesítőjévé, akit szembeállítottak Agamemnón feleségével, a hűtlen, gyilkos Klütaimnéstrával; a hőrosnak nincs nőnemű megfelelője a hőroskorban.

A végtől, az *Iliász* a kedvező helyen fekvő Görögországtól kelet felé tájékozódik, míg az *Odüsszeia* nyugatra tekint. Görögország nyugati kapcsolatai viszonylag későn alakultak ki, semmiképpen sem a 9. század vége előtt, s még ezek is inkább csak későbbi próbálkozások voltak. Majd az elkövetkező század során válnak komollyá, amikor erőteljes behatolás és bevándorlás formáját öltik fel Sziciliában, Dél-Itáliában és egyebütt. Így az *Odüsszeia* már ezt az új szakaszt tükrözi a görög történelemnek, s a hagyományos anyagot a nyugati tájékozódásnak megfelelően használja fel és dolgozza át. Természetesen nem arról van szó, mintha a térképen nyomon tudnánk követni Odüsszeusz Óperencián túli utazásait. Minden ilyen kísérlet – pedig az ókor óta jó néhányszor megkísérelték – hiábavalónak bizonyult. Miként a nagy földrajztudós Eratoszthenész mondta az i. e. 3. század végén: „csak akkor lehetne fölfedezni azokat a helyeket, ahol Odüsszeusz bolyongott, ha megtalálnók azt a szíjgyártót, aki a szelek tömjét kövítette”.¹⁷ Még az *Odüsszeusz* szülőháza, Ithaka szigetére vonatkozó topográfiai részletek is zavarosak, jó néhány lényeges pontban a zavaros Leukasz szigetére vonatkoznak, de semmiképpen sem Ithakára.

Az *Iliász* és az *Odüsszeia* mindazonáltal egységes képet képez Hésziodosz költeményeivel, különösen a „Munkák és napok”-kal szemben. A nyelv és a formák használatában Hésziodosz már nem tar-

tozik a hősköltészet művelői közé. Valahányszor nem kifejezetten mitológiai témákat tárgyal, vagy az emberi társadalommal, az emberek viselkedés-módjával foglalkozik, szemléletmódja mindannyiszor saját korának megfelelő és személyes. Alakjai nem héroszok, nem is közönséges halandók a régi korokból, hanem maga Hésziodosz és bátyja, szomszédai, feljebbvalói. Hésziodosz szervesen hozzátartozik korához, a vaskorhoz, vagyis az i. e. 8. és kora 7. századi antik görög világhoz.

Nem így az Iliász és az Odüsszeia, melyek egy letűnt korba tekintenek vissza és félreismertethetetlenül régi anyagot dolgoznak föl. Az Odüsszeiában az emberi cselekvések és kapcsolatok széles skálája jelenik meg: társadalmi szerkezet és családi élet, királyi méltóság, elkövetők és közemberek, lakomák, szántás-vetés, dísznótartás. Minderről igen keveset tudunk az Odüsszeia keletkezésének idejéről; s az a kevés, amit mégiscsak tudunk, nem egyezik meg az Odüsszeiában írottakkal. Elég, ha a poliszra gondolunk. A polisz (városállam) mint politikai szervezet ez idő tájt terjedt el a hellén világban, mégpedig korántsem kezdetleges intézményként. A két költeményben még sincs nyom a polisznak, mint politikai szervezetenek. A polisz Homérosznál egyszerűen megerősített helyet, várost jelentett. Az Iliász és az Odüsszeia költői, elmentében Hésziodossal, sem korukra, sem tulajdon személyükre nem tesznek utalást.

Az általunk ismert szövegekben a két mű hu-

számos énekre oszlik; ez a szám pontosan meggyezik a görög ábécé betűinek számával. A feladat nyilvánvalóan későbbi eredetű, az alexandriai tudósok munkája. Az énekek különböző hosszúságúak, tartalmuk sem mindig kapcsolódik egymáshoz, sőt némelyik teljesen zárt egységet alkot. Így arra kell gondolnunk, hogy eredetileg a költemények elemzésénél helyesebb eltekintünk az alexandriai felosztástól. Csak így válik világossá, hogyan szövődik össze kis történetek sorából az Odüsszeia három szála: a trójai háború, a küzdelem a kérőkkel és egy népmese, a görög Szindbád, a hajós kalandjainak története. Ezen történetekre gondolok, mint Árész és Aphrodité házasságtörésének mítosza, mint a túlvilági életéről szóló mítoszok, vagy egy ifjú fejedelem elrablásának és rabszolgaként való eladásának története (Humaiosz, a kondás). Az Iliászban nem találunk ilyen nagy egybefüggő részeket, de se szeri, se száma a kis, önálló töredékeknek. A régi eseményeket, családok életét elbeszélő kis történetek közül, minden bizonnyal terjedtek is. Elég a nevet megváltoztatnunk Patroklosz temetési szertartásának leírásában, s az bármely hős temetésének leírására válik. Az olümposzi mitológia darabjai tehát belleszthetők.

Az Iliász és az Odüsszeiát nem elsősorban egy-egy történet, még csak nem is történetek nyelve

teszi nagyszerűvé, hiszen ezek az ókor összes énekmondója számára elérhető közös készletből származó nyersanyagok. Homérosz mással tűnik ki munkájának arányosságával, az egész elbeszélő finomságával és összefüggő szerkezetével, azzal művésziességgel, mellyel az ismétlődő típusus jeleneteket váltogatta, a hangsúly és az ütem iránti érzékével, a cselekmény megszokásaival és késleltetéseivel, az irodalom történetében páratlan hasonlataival – röviden, azzal a friss eredetiséggel, mellyel az örökölt anyagot megújította és átalakította. Sajátos módon minél nagyobb a felhalmozott anyag, annál nagyobb a költő szabadsága, hűkedve és tehetsége van, hogy megpróbálkozzon vele. Homérosz lángelméje szembeszökően egyetemes világot alkotott: egyfelől nemcsak jelentésten, hanem lényeges részletekben is eltért a régebbi énekmondók által hátrahagyott szövegektől, másfelől mégis az énekmondó hagyomány kijelölt útton haladt, a tradicionális világ nagy részét megőrizvén.

Jóllehet az Iliász és az Odüsszeia együttvéve példátlanul hosszú elbeszélést adnak ki, mégis sok elhagynak a trójai háborúnak és következményének a kor által elfogadott történetéből. Ez a költők szabad választásának tulajdonítható, hiszen ő nemcsak az egész történet fő körvonalait ismerék, hanem sok kis részletet is, melyeket azonban nem építettek be műyükbe, feltételezvé, hogy hallgatóság is jól ismeri őket. Ne tévesszen meg

hogy utóbb már csak az Iliász és az Odüsszeia képviselő a trójai háború történetének feldolgozásait: az énekmondó hagyomány orális korszakának évfordulóiban hozzátértő hivatásos művészek és költők hada terjesztette őket egész Görögországra, nem csodálható hát, hogy temérdek változat keletkezett.¹⁸ A tradicionális anyagból egyébként tovább értékes eposzok is létrejöttek: például egy új költeményből álló „kanonizált” ciklus, amely a történelmet az istenek teremtésétől Odüsszeusz haláláig és Téliakhoznak Kírkével kötött háborújáig beszélt el. Egy időben valamennyit Homérosznak tulajdonították. A Xenophanész által megírt Homérosz feltehetően a trójai ciklus gyűjtőneve volt.¹⁹

Hár az Iliász és az Odüsszeia páratlan erőnyelven írták felismerték, csak az i. e. 4–3. században ébresztették rá, hogy Homérosz nem lehetett a ciklus többi darabjának szerzője. A többi költemény még a hatszáz évig tovább élt, azután eltűnt, kivéve néhány idézetben vagy antológiában megőrzött részort.

Az Iliász és az Odüsszeia, jóllehet alkotóik írásban készítették őket, elsősorban orális úton terjedtek. Hiába vezették be az ábécét, az i. e. 8–7. században görög világ legnagyobb része írástudatlan volt. A görög költészet valójában még hosszú időn át orális maradt. A tragédiák ugyan írásban készültek, csak hogy egész Görögországban legfeljebb néhány száz ember olvasta őket, míg több

„nemzeti” háborúban betöltött csekély szerepe egyre kevésbé állt arányban a görög politikai életben betöltött egyre növekvő szerepükkel. Annak a kemény harcnak az idején, melyet Athén az i. e. 6. században a kikötőjüket uraló Szalamisz szigletéért vívott a megaraiakkal, az athéniak történelmi érveikkel is alátámaszthaták követelésüket: „Hozta tizenkét bárkját Aiasz Szalamiszból” – mondta az Iliász – „és odavitte, hol állt sűrű hadirend Athénnek” (II. 557–558.). A megaraiak csak egy féleléppel válaszolhattak: hamisítással vádolták athéniakat – hiszen sem a homéroszi történet pontososságát nem vonhatták kétségbe, sem azt, hogy Homérosz illetékes a területi vitában. Az „és odavitte” sor – mondták a megaraiak – az athéniak kitervelt betoldása, nem része az eredeti szövegnek.

Az alexandriai tudósok néhány évszázaddal később hajlottak rá, hogy a megaraiaknak adjanak igazat a szalamiszi ügyben. A hamisítást Peiszisztratosz athéni türannosznaak (i. e. 545–527) tulajdonították, aki Szolónnal egyetértésben elragadta Szalamiszt Megarától. Ami ennél is fontosabb, szövegkörnyékben elterjedt az a nézet, hogy Peiszisztratosz volt az, aki egyszer s mindenkorra megoldotta a hiteles Homérosz-szöveg kérdését: szakértők állították össze a művet. Ezzel szemben állt egy másik hagyomány, amely ugyanezt a szerepet Szolónnak, az i. e. 594-es nagy athéni alkotmányreform

alkotójának tulajdonította. „A legkiválóbb alkotásunk élete és nézetei” című 3. századi művet Diogenész Laertiosznak szavaival (ő is idézte ezen a helyen egy i. e. 4. századi „Mennyei történet” című műből idéz) Szolón „írta elő, és Homéroszt, amint az első abbahagyja, a második ugyanazon a helyen kell folytatassa”²¹

Hogy az általunk ismert Iliász és Odüsszeia eredeti szövege alapján az i. e. 6. században készült művek atheni szövegváltozat – ez a költemények dialektusának gondos tanulmányozása alapján valószínűleg kimutatható. Azt a hagyományt is okkal szokták el, mely Peiszisztratoszt tartja e „kiadás” szerzőjének. Minden bizonytalansággal próbálták meg a kiadást Szolónnak tulajdonítani, hogy így megmagyarázzák a türannoszt ettől az érdemtől, és arra a következtetésre jutnak, hogy a dicsőséget, aki a görögök között Peiszisztratosz ellentétévé vált, az alkotóval és mérsékelt arisztokratával, aki egyszerre a türannia és despotizmus, valamint a „szalamiszi” uralma ellen.

A Peiszisztratosz-féle Homérosz két problémát vet fel. Nézzük az elsőt, az egyszerűbbet: a költemények ma kezünkben tartott szövege a 10. században semmiképpen nem régebbi középkori kéziratokból származik, hanem számos papirusztöredékre visszavezethető. A 3. századi – alapul. Mennyi változatot ment át ez a szöveg Peiszisztratosz kora óta a görög nyelv és irodalom történelmének és a nyelvészetnek?

révén? – hiszen ez a régi, kéziről kézre vándorló szövegek sorsa. A választ elsősorban a Platóni Arisztotelésnél és más görög íróknál találhatjuk. A jelölés Homérosz-idézetek összehasonlítására szolgálva adhatjuk meg: lényegében keveset, sőt a tényleg keveset romlott a szöveg, eltekintve a szöveg használat némely változásaitól, melyek kizárólag a filológusokat érdeklik.

De vajon a 6. századi athéni kiadás mennyire volt hű az eredetihez? E kérdésben nem sokat lehetünk segíteni. Egyvalami bizonyos: nagy, lényeges változtatásokra nem került sor. Az athéni szöveg készítői hagyták, hogy saját nyelvi állapotuk helyébe a szóbeli hűség belopózzék a szövegbe. Sőt az is elképzelhető, hogy ők illesztették be azokat a sorokat, melyekben Aiasz tizenkét hajóját felsorakoztatja az athéniak mellett. De abban egészen bizonyos lehetünk, hogy nem modernizálták tudatosan a költeményeket, és a bennük levő politikai utalásokat nem alakították át gyökeresen, a 6. század athéni külpolitikái célokra megfelelően. Ha megkíséreltük is volna, aligha járnak sikerrel. A költeményeket túlzottan jól ismerték; azok mélyen beivódottak a görögök gondolkodásába, s bizonyos értelemben vallásos érzelmibe. Azonkívül a 6. századi Athén nem rendelkezett kellő politikai vagy intellektuális hatalommal ahhoz, hogy a többi görögvel elfogadtasson egy elrontott és kiforgatott Homéroszt. Természetesen ezek az érvek nem döntőek, mégis azt mondhatjuk, hogy bár a tö

gondosan és elővigyázatosan kell kezelni a Homérosz és Odiszeiát, mégis ésszerű abból kiindulni, hogy a 7. vagy 8. századi költemények megalkotásánál és más görög íróknál találhatjuk a jelölés Homérosz-idézetek összehasonlítására szolgálva adhatjuk meg: lényegében keveset, sőt a tényleg keveset romlott a szöveg, eltekintve a szöveg használat némely változásaitól, melyek kizárólag a filológusokat érdeklik.

tudásukat és meggyengíti kivételezett szakmai helyzetüket.

Egy szempontból maguk a homeridák is számba jönnek mint hamis sorok feljegyzői. A rhapszódoszok előadásukat rendszerint prólógusok méghozzá többnyire saját alkotású prólógusok kezdték. Ily módon mintegy átmeneti formát lentettek az énekmondók és a színházak között. Mint Homérosz „kiadatlan írásainak” elismert gondái, a homeridák céhének tagjai kikiáltották Homéroszt az általuk írt prólógusok szerzőjévé. A néhány prólógust, mely napjainkig fennmaradt az ókornak egy későbbi korszakában gyűjtött össze és egyesítették öt hosszabb mitológiai költeménnyel „Homéroszi himnuszok” néven, melyek elnevezés mindkét tagja félrevezető. E harmadik hátrom költemény közül néhány a homeridák származik, az i. e. 7-6. századból. A leghosszabb költeményt Apollónhoz intézték; első részében alábbi nagyon személyes sorokkal zárul:

»...majd emlékezettek énrán
később is, valahányszor a földilakók közül ilykép
kérdesz a vándorló idegen, mikor erre vetődik:
»Lányok, hát ki a legjobb édes dalnok az erre
látogatók közt, legtöbbször kedvet ugyan kibe leltek?
Őneki akkor a választ mind adjátok eképen:
»Egy vak férfitű ő, ki a sziklásföldi Khiosznak
él szigetén: az örökre a legkitünőbb, amit ő zeng.«

... az a híreket horjlik, mindenféle, hol csak
szab a földet, a népek közt, szép városainkban,
mit látnak szőlők, minidnyójan hisznek
a dalban.

Meg Thuküdidész (3. 104. 4), az ókor legelővív-
történésze és a szó legnemesebb értelmében leg-
hitelesebb történetírója, még ő is teljes bizo-
nyossággal elfogadja Homéroszt a himnusz szerző-
jévé és az utolsó sorok személyes utalásának hite-
lességét sem vonja kétségbe. Meglepő tévedés!
A „himnuszok” nyelve homéroszi, de a hasonla-
lóság csak többre nem terjed ki: e költemények
nyelvek iradalmi értéküket, de világlátásukat, az
azaz az Iliász vagy az Odüsszeia mögött.

„Mégpedig ez a dolog igenis igaz.” Ha arra
figyelünk a görögöket, magyarázzák meg,
hogyan lehetséges, hogy az ő Homéroszok, a vak
szemű sájt koránál több száz évvel régebbi
személyeket tudott megénekelni, miként ők szinte
szó nélkül vallják, a nemzedékről nemzedékre
átörölő hagyományra és az iseni szikrára hi-
szomának. „Hletett dalnok”, mondta Eumaios,
kiváló. A görög theszpisz szó betű szerinti jelen-
tése: olyan által teremtett vagy megmutatott”.
A theszpisz nyilvánvaló utalás az Iliász kezdősorai-
ra: „Jelenő, haragot zengj, Péleidész Akhilleu-

Hésziadosz egy hosszabb bevezetővel kezdte a „Theogóniá”-ját. Ebben az egyszerű invokáció látomással és személyes kinyilatkoztatással kezdte:

»Egyszer dalra tanították meg Hésziadoszt a Múzsák»

szent Helikon lejtőjén őrizgette a nyáját.
Ez volt első szózatuk, ezt mondták legelőször...
»Hívány pásztori nép, szolgáltok csak hasatoknak
Szánkon tarka hazugság, mind a valóra hasonlít,
tudjuk zengeni mégis a szímgazat, ha akarjuk!
Igy szóltak hozzám az igazszavu isteni lányok,
s adták friss ágát a babérnak, hogy leszakasszam,
botnak, megbámulni valót, meg az isteni hangot
ültették el bennem: hirdessem, mi leszen s volt,
zengjem a boldog, örökkéélő isteneket mind,
s rajtuk kezdjem a dalt és véliük hagyjam is abba.»

Hésziadosz isteni hangja akár az Iliászból, nevzetesen Kalkhász, a jó leírásából vett idézet is lehetne: „Ő az, aki tudta, mi van, mi jön el, mi van meg a multban.” (I. 70.) A költészet s a multról jövőről való isteni tudás közötti szoros kapcsolatot Orfeusz, a legendák mézszavú dalnoka testesíti meg, akinek nevén temérdek misztikus és mágikus mű gyűlt össze az évszázadok során. A görögök mintha még inkább meg akarták volna erősíteni ezt a hagyományt, Homérosz őseit tíz nemzedék közvetítésével pontosan Orfeuszig vezették vissza.

Hívás lenne egyszerű költői képzelgésnek tekinteni és félretolni e dolgokat. Amikor Phémisz, a múzsák így szól az Odüsszeiában: „Én a magam tartsam vagyok, lelkeembe az isten / mindenféle dal szavát ültem” (22. 347-348.), ezt a költő is, a „Hívás” szavát is szó szerint értette, és ugyanúgy fogta, mint a költemény többi részét, például Odüsszeusz és a Küklópsz történetét, vagy azt a történetet, amelyben Odüsszeusz oly módon fedti fel magát, hogy könnyedén felajzza az fíjat, amelyek megfeszítéséhez senki emberfiának nincs eleget ereje, csak neki. A bizonyosság Odüsszeuszra: A phaidók királyának, Alkinoosznak palotájában, ahol a hős nem fedte fel kilétét, volt egy istenidőzőző nevű énekmondó, „kinek isten adott szavát dalolásra / képességet” (8. 44-45.). Amikor előadott néhány történetet a trójai háborúról, Odüsszeusz így szól hozzá:

»Mondokoz, mindenki fölött dicséritek erősen.

Te Zeus lánya, a Múzsák tanított így, vagy

Apollón:

»Te szép remben mondd a dalt az alkáj seregeinek

szavát...»

»Te dal köztük volt, vagy mástól tudja a híret.»

(8. 587-491.)

Ugyanezt a gondolatot egészen más égtájakon is megvalósíthatjuk. Például egy olyan embernél, aki nem tudott Homéroszról és annak öröklött

formulakincsről, egy 19. századi kara-kirgiz énekes mondónál, aki a Hindukus északi vidékéről származott. „Mindenféle dalt el tudok énekelni, mivel isten szívembe helyezte a költészet adományát. Ő adja számba a szavakat, nem is kell keresnem őket. Egyetlen dalomat sem tanultam; valamennyi bensőmből tör elő, belőlem magamból.”²⁵

A történetész döntése persze a költemények isteni eredetén éppúgy nem alapulhat, mint azon a valóságállhatatosan elfogadott véleményen, hogy ha valaki elég régi, az önmagában a legjobb biztosíték a valódiságára. „Biztosíték rájuk, hogy öreg és bölcs emberek igaznak tartják őket” – olvashatjuk a Heimkringlához, a skandináv királyok mondájához kapcsolódóan. A történetésznek, miután megállapította, hogy sem az Illász, sem az Odüsszeia nem saját kor viszonyait tükrözik, meg kell vizsgálnia, mennyiben hiteles ábrázolásai a múltnak. Létezik-e olyan kor Görögországban, amelyben az emberek úgy éltek, miként a költemények elbeszélnek (lesz-e mivolta az égi világ beavatkozásait és a természeti jelenségeket)? És mindenekelőtt volt-e trójai háború?

Mindenki ismeri Heinrich Schliemann, a német kereskedő izgalmas történetét. Homérosz nyelvvel és szerelmese, eposzainak látnoki olvasója asszinkron sokba kezdett Kisáziában és feltárta Trója városát.²⁶ A Dardanelláktól mintegy három mérföldnyire, egy újabban Hissarliknak nevezett helyen állt egyike ama földhalmoknak, melyek a régi tel-

leltek majdhem biztos jelei. A régi írásokban található topográfiai adatok gondos elemzése után Schliemann arra a következtetésre jutott, hogy e város slatt rejtezik a maradványai Ilión városánál, melyet a görögök a feltételezésük szerinti Tróia helyén emeltek, és amely túlélte a Római Birodalom: Amikor leásott a halomba, Schliemann részleg teltségét találta; a legrégebbi – mai tudásunk szerint – körülbelül i. e. 3000-ból való, s két rétegű városakos pusztulás féltreismertetlen jegyeit mutatja. Az utóbbiak egyike – a legújabb ásatások szerint – a trójai – minden kétséget kizáróan Priamosz király várososa volt. A régészet tehát igazolta Homérosz elbeszélésének történeti hitelességét.

Schliemann felfedezési új korszakot nyitottak. A trójai háború történetét Schliemann és utódai – mindenekelőtt a trójai ellenére – semmit, egyetlen kis töredék sem találtak, ami a Trója VIIa pusztulását a műveltségünk Görögországból vagy máshonnan induló társadalomhoz közelebb hozná. Ugyanígy sem Görögországban, sem Kisázsia régészeti anyagában, sem a trójai háború táblákon nem találtak semmit, ami igazolná a Homérosz által elbeszélte hajótámadás történetét. Trója ellen induló nagy szövetségi támadás történetének. Nehéz megfelelő okot találni erre a nagyváros pusztulására. Trója VIIa szánalomra méltó, nyomorúságos kis településnek bizonyult; az ottaniak itt kincstárnak, nagy és elképzeltető épületeknek vagy bárminek, ami csak távolról is emlékeztetne. Egyetlen korabeli hettita

vagy más nyelvű forrás sem említi sem a várost, sem a „trójai háborút”. Egyéb régészeti nehézségeket okoz az elbeszélés, nevezetesen kronológiáit. A város eltűnésénél is sokkal érdekesebb magunknak a trójaiaknak nyomtalan eltűnése. Először az Iliász semmiféle megkülönböztető nemzeti jellemvonásokat nem rögzíti. A költő apró, de közműnfont megjegyzésekkel becsméli őket, a könnyen elkerülhető a modern olvasó figyelmébe. Az akhájokat soha, ám a trójai sereget gyakran hasonlítja birkanyájhoz vagy sáskahadhoz. Vagy gyakran ismétli azt a csatajelenetet, hogy egy trójai lándzsával át akar dőlni egy görögöt, de a lándzsája nem sikerül átfúrnia annak pajzsán, s miközben megkísérli kihúzni, egy másik harcos megöli őt. A görögöknél is előfordul, hogy elvették a dőltet, de a rákövetkező két esemény soha nem következik be. Mindazonáltal, ha ezektől az apróságoktól tekintünk, a trójaiak éppolyan görögök, éppolya hősiessék és erényesek, mint ellenfeleik. Az Iliász kezdősora Akhilleuszot mutatja be, míg az utolsónak Hektórt, a trójaiak legnagyobb hőstét búcsúztatja: „Igy rendezték ők a lovas Hektórt temetésükre” (XXI. 804.).

„Hektór” görög név (a Lineáris B táblákban együtt szerepelt a „Trósz”-szal és más jellegzetes „trójai” nevekkkel) és a görög szárazföldre, Boióthába érkező utazóknak még az i. sz. 2. század közepén is mutogatják a sírját Thébában, az Oidiposz-fonó mellett, s elmesélték nekik, hogyan szállították

az Iliász csontjait Trójából a delphoi jóshely palatájába. Ez a történet, amely nyilvánvalóan a képművészet szüleménye, azt mutatja, hogy volt egy régi thébai Hektór, a görög, akinek mítoszai korábbiak, mint Homérosz költeményei. Még azután is, hogy a trójaiak ragaszkodtak Iliászköz, és a delphoi jóshely szentesítette törekvéseit.

Trója szövetségei között egyértelműen nem szerepelnek a károk. Egyikük a károk népe, akiket a költő *barbarophonoi* (barbár szavú, azaz érthetetlenül) jelölve illette. A károk a történelemből jól ismert népcsoport, 4. századi királyuk, Mauszolosz trójai szövetségesei is éppoly azonosíthatók történelmi forrásokkal, mint a görögök. Még ha elfogadjuk is a régi magyarázatot, hogy a károk Akhilleusz műrmidonjai ilyen nyomtalanul eltűnése miatt emigráltak, mely szerint a győztesek a város pusztulásáról, hogy „...falából nincsen semmi sem maradt”²⁷ – bár ez ismét cáfolja Schliemann-éval szembe fordított eredményeit, mivel ők találtak rá a város maradványaira, akkor is nehezen találhatnánk még egy példát arra, hogy egy nép ilyen rejtelmesen ennyire mintha nyom nélkül tűnjön el.

Trójai oldalon számos egybeesés van az Iliászban a görög történelem helyneveivel és a modern régészek által felismert helyekkel. A trójai civilizáció központjai között, bár a trójai civilizáció méltó kivétel; így Odüsszeusz is Thébában igen kevés leletet találtak. Ez a

civilizáció az i. e. 1400–1200 közötti időszakban virágzott Görögországban; ennek a kérdésnek tathatatlantul Schliemann volt az úttörője. De Homérosz és a régészet újjai hamarosan elváltak a költő nagyjából azt tudta a műkénéi civilizációról, hogy hol virágzott; hősei az ő korában ismeretlen nagy palotákban éltek (de ezek nem hasonlítottak sem a műkénéi, sem más palotákra). Lényegében ez minden, amit a műkénéi korról tudhatunk. A művében szereplő fegyverek saját korának fejtűveire hasonlítanak – s ezek egyáltalán nem emlékeztetnek a műkénéiekre –, ugyanakkor régi szobrokat bronzból öntötték őket, nem vasból. Az isteneinek templomaik vannak, ám a műkénéi nem építettek templomot, viszont építettek bolthozatos sírokat vezéreik számára, míg Homérosz övéinek holttestét elégetteti. A harci szekéret egyetlen apró részletet ír csak le. Hallott róla, de nem tudta elképzelni, hogyan használták a csatában. Így hát hősei sátruktól egy-két mérföldnyire elhajtanak, ott óvatosan lekaszálódnak a kocsiórgyalogosan vívniak meg ellenségeikkel.

Ezzel még nem mondtunk el mindent a költemények világa és a Lineáris B táblákból megismert társadalom közötti ellentétéről. Döntő fontosságú táblák fennmaradása: Homérosz világa nemcsak hogy nem ismerte az írást, a feljegyzéskészítést, de olyan rendszer is volt, amely társadalmi szerkezetnek egyszerűsége és a tevékenységek erősen kötött

szabályok voltak, valamint szerény méretei miatt, nem is tudták meg, hogy egyenek táblákon megöröklött tábláit és ellenőrző műveletek. A táblákon közzétett adatok különböző mezőgazdasági és ipari tevékenységeket azonosítottak; ugyanakkor Homérosz nagy tudatot ismer csupán, így nem csoda, hogy a műkénéi, a kondás, mindent a fejében tudta tartani, a műkénéi őb jószágainak leltárával egyetemben. A műkénéi bürokráciának és az élet minden területén kiterjedő tevékenységének megfelelőjét Homérosz korától egészen a Nagy Sándor keleti hódításáig, az utolsó időkig nem Görögországban találjuk meg, hanem a Közel-Kelet korabeli királyságaiban. Azonban könnyen megfedkezünk, hogy Homérosz egy szóval sem említi a műkénéi kort, vagy az ősi kultúra e kor és a pusztulását követő új korszak között. A műkénéi kor merőben modern műfogalom. A költő övéinek dicső múltját, a görög világot, a múltat vélte megörökíteni, melyet az énekesek nemzedékről nemzedékre szálló szóbeli hagyományából ismert. A költemények nyersanyagát a nagy tömegű öröklött formula és epizódok adták. Ez utóbbiakat nemzedékeken át egyik nemzedék a másiknak adta tovább, miközben folyamatosan változtatás esett rajtuk. E változtatások egy része a költők szándékos – részint művészi, részint tudományos – javításainak eredménye, más részük pedig véletlen. A műkénéi hagyományok a történelem leírásával szemben, hogy a szóbeli áthagyományozás

zásból szükségserűen adódó hibákról ne is beszéljünk. Az Iliásznak és az Odüsszeiának kétségkívül volt egy műkénéi magja, de ezt az egyébként is kicsiny magocskát addig tördelték, míg felismerhetetlenné nem vált. Az anyag nem volt mellesős ellentmondásokról, de ettől még nyugodt felhasználhatták. A közzítés annyit követelt a költőszettől, hogy a hagyományos formulákat alkalmazza, a részletekkel sem a dalnok, sem hallgatói nem sokat törődött. Minden bonyodalom oka Heléné elrablója, hol Alexander néven, hol Hériz néven szerepel, az egyik név görög, a másik nem; s ugyanígy városának is két neve van: Ilión Trója. Azonkívül érzéki léhűtő és remek hang egy személyben. A későbbi nemzedékek – miközben az Iliászt szokott magyarázatot kerestek ezekre ellentmondásokra; maga az Iliász költője azonban nem törődött velük.

Biztosra vehetjük, hogy a műkénéi korban valamilyen „trójai háború”, pontosabban számtalan „trójai háború” volt. A háború ez időtájt közönséges dolognak számított. De valamilyen tíz vagy kis háján évig tartó háború szóba sem jöhetett.

„Bárcsak oly ifjú volnék, s úgy megvolna erőm is, mint amikor közüink és Élisz közt háborúság kelt. Nagy szerzett zsákmányt hajtottunk el mezzejükről, öven ökörsordát s mellette még anyyi juhnyáját, anyyi csapat kecskét, disznófalkát ugyannannyit ;

...és minden anyaszörű lovat is velük együtt,
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt,
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt, ...

...és minden anyaszörű lovat is velük együtt,
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt,
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt, ...

...és minden anyaszörű lovat is velük együtt,
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt,
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt, ...

(XI. 670–684.)

A háborúnak ez a Nesztór által előadott formája a tipikus: a zsákmányszerző portya. Még ha az Iliászban ismétlődtek is, az ilyen háborúk közönséges események voltak. Az Iliász harmadik énekében az egyik jelenetben Heléné Priamosz oldalán ül, és az egyik trójai bástyában megmutatja az öreg Agamemnónt, Odüsszeust és más akháj vezetőket. Ez elképzelhető lenne a háború kezdetén, a második évében már semmi értelme sincs (hacsak nem abból indulunk ki, hogy a költő nem talált más megoldást néhány kisebb jelentőségű részlet bemutatására). Valamilyen rövid háború esetében az Iliász értelme lett volna. Talán azt példázza az a tény, miként őrződik meg a szövegben egy hagyományos részlet, miután a háború már tízévesre da-
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt,
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt,
...és minden anyaszörű lovat is velük együtt, ...

A jelentéktelen csemények felmagasztosítása közzéadja a hősköltészetnek. A (francia) „Chanson de Roland” leír egy nagy csatát, amely Roncevaux-

talán helyesebb azt mondanunk, hogy átalakult, már nem létező hőskornak, a görög hőrosok híjának, „emlékeztévé”. Kezdetét vette a voltaképeni görögöség történelme.

A költemények lényegében egységes, összefüggő képet festenek a társadalomról és a társadalom tékeinek rendszeréről. Itt-ott találunk egy-egy anakronisztikus részletet: hol túlságosan régi, hol – különösen az Odüsszeiában – túlságosan modern elemeket, melyek a költő korát tükrözik. A történelmi elemzés könnyűszerrel elválasztja a pontintézményi és pszichológiai leírásokat a paloták az egyéb kulturális elemek, az epizódok és leírások, az egész cselekmény nyilvánvaló ponttalosságitól. „Homérosz sok mindenért méltó a dicsőretre” – írta Arisztotelész –, „többek között azért mert a költők közül egyedül ő tudja világosan, hogy mit is kell csinálnia. A költőnek saját magát ugyanis nagyon keveset szabad beszélnie...”³¹

De ne vezessen félre bennünket ez a technikai erény – amely más korok költőinél fogyatékosává válik –, ahogy olyan tehetséges kritikuskok megévesztett, mint amilyen Coleridge. „Semmiféle szubjektívitásnak nyoma nincs Homérosz költészetében – ítélte meg a romantikus Coleridge sem a költő szubjektívitásának, mint Miltonnál, ahaját maga is mindig jelen van abban, amit ír”, sem a személy, a drámai jellem szubjektívításának, min minden nagy Shakespeare-műben.³²

A szereplőktől és viselkedésüktől való távolság

talánunk, amely a homéroszi technika jellemzője, nem köze a közömbösséghez, az érdektelenséghez, az elköteleződés hiányához. A költő megtérszében hívős pontossággal adja tovább az örökösök kapott alapanyagot. Ez feljogosít arra, hogy az egész nyersanyagként kezeljük egy valódi emberrel álló, valódi társadalom tanulmányozásához, hogy történelmünknek tekintsük, és ne fikciónak. De a ilyen megközelítés sem kockázatmentes: nagy a veszély, hogy figyelmen kívül hagyjuk a költő tudatát vagy tudattalan rostálásait, hogy a hanyag gondolatlanul gondatlanságaként félresöpörjük az ósdi történelmi világotól világosan megkülönböztetett, a társadalmi és politikai anyagban lappangó igazságokat és ellentmondásokat. Az igazi társadalmi és politikai zavarosságok, amelyek a Homérosz történelmi tablójának zavarossága ebből a szempontból sokkal hitelesebb, mintha valamilyen tökéletesen összehangolt és egységes képet

nyújtana. Természetesen kell egy kis „történelmi” szabad-
ság, ahhoz, hogy az Odüsszeia világot az i. e. 10–9.
századba tegyük. És még ennél is messzebb kell
menünk az önkényességben. Vannak a két hősköl-
teménynek olyan epizódjai, miként Árés és
Apollón hűségétörténetének története vagy a
Hektor jelenet az Odüsszeia tizenegyedik éneké-
ben, melyek alighanem később keletkeztek a szó-
beli hagyományban, mint a többi. Többnyire
szereplőjüket magunknak, hogy eltekintsünk

ezektől az időbeli különbségektől, miként oly-
egy Homéroszról beszélünk, mintha az *Iliász* és
Odüsszeia egy ember alkotásai lennének. Ez né-
torzítást okoz ugyan, de a tévedések minden-
pen az elfogadható minimális szinten marad-
nak. Először is, a vázolandó modell az egész költemé-
ny átfogó elemzésén alapul, nem egyes verssorok
részleteken vagy epizódokon; másodsor: min-
d rész ugyanazokból a formulákból épült fel, al-
előbb, akár később született; harmadszor: pe-
gy-bevetési lehetőséget kínál számunkra a későbbi
görög történelem és más társadalmak vizsgálata.
Egyetlen költő (vagy költői hagyomány) sem tud-
na volna kigondolni és oly alapos pontossággal leír-
ni az ajándékkereskedelem intézményét, mint a mi-
denn antropológusok, akik módszeresen össze-
szoftották ennek az intézménynek a különböző
tájakon és földrészekben előforduló változatait.

S végül nem annyira a történetírói önkény, mi-
nkább a kényelem kívánja, hogy kitartsunk a tíz-
éves háborút, Akhilleusz, Hektór, Odüsszeusz és
összes többi híres név fikciójánál, ahelyett hogy
királyról és Y vezérről beszéljünk.

Homadtk sejezet Egyedagság és munka

Az Iliász második énekében a költő katalógust ké-
szít a harcban álló seregekről. A görög csapatokat
szóval neve és a magukkal hozott hajók száma
után sorolja fel. „Én sokaságukat el nem mon-
dom, nem nevezem meg, / nem tudnám, ha akár
egy nyelven volna, ha tíz szám.” (II. 488–489.)
A költő a háború eszáznyolcvanhat hajó szerepel,
de a háborúban résztvevők becslés szerint is több mint
ezerszer embert jelent – pontosan annyira hitelt
adhat az adat, mint a „Chanson de Roland”
szereplőinek száracúnja. Odüsszeusz világában a
háború kényes volt. Nem állnak rendelkezé-
sre sem statisztikai ismeretek, sem olyan eljárás-
ok, amelyek segítségével jó becslést végezhetnénk,
de a költőnek által feltárt két hektár kiterjedésű vá-
rosok és a későbbi évszázadokból ismert adatok
száma alapján kétséget afélől, hogy az egyes kö-
ltemények népszerűsége legfeljebb ezrekre, de inkább
tíz-hatvan százra rúgott. Így hát a költemények-
ben szereplő számok, akár hajókról, akár seregek-
ről, a valóságtól vagy neincsekről van szó, eltű-
nő a valóság.

A katalógus szerint Odüsszeusz vezette a legki-
sobb – mindössze tizenkét hajóból álló – egységet